

kwam dit gebruik dan ook nauwelijks meer voor. Wel was het volgens hem in Waalwijk nog steeds de gewoonte om een lantaarn voor een gestorvene op te hangen. Daar was deze echter zwart geverfd en met een doodshoofd beschilderd. Verder ontbrak de bodem, zodat er niet eens een kaars in geplaatst kon worden.

Jules, jij gaat er nu ook vandoor. Een tijdje geleden sprak ik iemand in Deventer vlak voordat hij een lezing over een bekend woordenboek ging houden, waarvoor hij op één dag een indrukwekkend stuk lands in de breedte door had moeten reizen. "Goeie vakgroep daar", zei hij, toen De Vooy's ter sprake kwam. Een dodenlantaarn voor All9 aan dit gebouw zou de kwaliteit symboliseren van de schuur waarin men zijn kat heeft losgelaten.

Bibliografie

Linde, W. van der

1846 'Dooden-lantaarn of luchte te Deventer'. In: *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren*. 1846. Deventer, De Lange, 281-286.

Sticke, A.

1623- 'Gedichten'. Handschrift, aanwezig in de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam (GU). '67

Veen, J. van der

1642 *Zinnebeelden oft Adamsappel, verciert met seer aardige constplaeten, mitsgaders syne oude en nieuwe ongemene bruiilofts- en zegezangen*. Amsterdam, Cloppenburgh.

Frits van Oostrom

Een afscheid vol perspectief:

sproke en lied over Sint Geertrude minne

Ook wie in de Middeleeuwen afscheid nam, mocht daar graag iets te drinken bij hebben. Wilde men zo'n afscheidsdrank enig hoofs en religieus cachet verlenen, dan bracht men in de middeleeuwse Lage Landen een heildrank uit op "Sint Geertrude minne": men beval elkaar, en in het bijzonder de vertrekkende partij, aan in de bescherming van Sint Geertrui, patrones van de reizigers. Zoals veel middeleeuwse gebruiken — vergelijk bijvoorbeeld de vastelavondviering — verbergt deze gewoonte onder haar christelijke kleed een germaanse huid. Al in de germaanse tijden was het een goede gewoonte om ter nagedachtenis aan gestorven helden *minni* (=herinnering) te drinken. In de loop der Middeleeuwen is, op niet geheel naspeurlijke wijze, dit gebruik verbonden geraakt met de cultus van St. Geertrui. Deze Gertrudis van Nijvel, in de vroege zevende eeuw geboren uit hoogadellijke familie, verkoos het leven in het klooster boven (onder meer) een

koninklijk huwelijksaanzoek, en onderscheidde zich als abdis door deugdzaamheid, naast liefde en gastvrijheid. Toen zij na haar dood op 17 maart 659 werd gesteld onder het getal der heiligen, werd zij onder meer vereerd als beschermheilige der reizigers.

Al vroeg in de Middeleeuwen moet het gebruik van de St. Gertrudis-dronk aan de vooravond van een afscheid vorm hebben gekregen, om tot in de zestiende eeuw in zwang te blijven. Een interessante Middelnederlandse tekst over het gebruik bevindt zich in het handschrift-Van Hulthem van omstreeks 1400: de sproke *Sente Ghertruden minne* [...]. In 452 paarsgewijs rijmende verzen verklaart een anonieme sprookspreker zijn gehoor (dat hij met het gebruik bekend veronderstelt) waar de Sint Gertrudis afscheidsdronk eigenlijk vandaan komt. Hij vertelt hoe Geertrui in haar nonnenklooster met eerbewijzen werd overladen door een edele ridder die een diepe liefde voor haar koesterde. De ridder gaf hierom grote bedragen aan het klooster, zodat hij zeer verarmde, hetgeen hem aan de rand der wanhoop bracht — en zich daarmee potentieel slachtoffer voor de duivel maakte. De Boze komt op hem toe, en belooft natuurlijk gouden bergen — mits de ridder over zeven jaar onvoorwaardelijk de zijne wil zijn. In zijn radeloosheid gaat de ridder op het aanbod in: voortaan baadt hij weer in weelde, die hij als tevoren aanwendt voor het klooster van zijn aanbeden Geertrui. Maar zeven jaren zijn snel om, en de avond komt dat de ridder afscheid neemt van zijn idool, om naar zijn zeggen voorgoed op reis te gaan. Sint Geertrui heeft echter dankzij Gods voorzienigheid kennis van de ware toedracht, en nodigt de ridder uit nog één maal te harer ere het glas te heffen. Als de ridder zich hierna bij de duivel vervoegt, weigert deze hem als dienaar te aanvaarden: de drank van Geertrui heeft hem als het ware geïmmuniseerd. Vandaar, legt de dichter uit, dat wij nog altijd met een reiziger Sint Geertrui minne drinken...

In twee andere handschriften dan het beroemde Hulthemse is deze sproke eveneens overgeleverd, en daar wordt het gedicht in een berijmde epiloog op naam gesteld van Willem van Hildegarsberch, de befaamde Hollandse sprookspreker. In hoeverre deze attributie authentiek is dan wel secundair, is een intrigerende vraag die hier echter buiten beschouwing moet blijven; het is al moeilijk genoeg om deze bijdrage op spieringformaat te houden. Er is namelijk ook nog een Middelnederlands strofisch lied bewaard gebleven in een optekening uit de vroege zestiende eeuw, dat in essentie precies hetzelfde verhaal vertelt als de Hulthem-Hildegarsberch-sproke. Ofschoon vervat in heel andere versbouw en literair heel anders uitgewerkt, lijkt het lied in zijn bewoordingen zozeer op de sproke dat een direct verband aannemelijk lijkt. De vraag is dan natuurlijk: welke tekst heeft chronologische prioriteit, of andersom: welke dichter werkte een voorliggend origineel van het ene in het andere genre om?

Voor G. Kalff en J. van Mierlo staat het antwoord vast: het lied is de oorspronkelijke versie, en de veertiende-eeuwse auteur (misschien Hildegarsberch) bewerkte het tot sproke. De tekst is er bij dit bewerkingsproces in hun ogen niet op vooruit gegaan, want de sproke van de hofdichter mist volgens Kalff geheel en al "het frissche waas, dat over het volkslied ligt", en stelt er gedragsgerichte palavers voor in de plaats. Weet de lieddichter nog van nature wat "gevoel" is, "Ware poëzie", en is zijn werk "bevallig", "bekoorlijk" en "gedicht uit aandrang des harten en zonder bijbedoelingen", de sproke is (volgens Van Mierlo) "een tamme, nuchtere, vaak langdradige en door allerlei bij de grondse beschouwingen ontsierde navertelling, waarin weinig of niets van het hartstochtelijk gespanne, van het akelig pakkende, het machtig suggestieve der ballade

is overgebleven. De ballade is poëzie van een rasechte volksdichter, de sproke is maatwerk". Alleen al hierom moet het lied oorspronkelijker zijn dan de sproke, en kan het niet andersom zijn: "Indien de volksdichter navolgde, dan heeft hij aan de stof alle poëzie moet toevoegen, die in de sproke totaal ontbreekt. Overbodig dit met voorbeelden aan te tonen".

Nemen wij toch, voor alle zekerheid, de proef op de som — en dan niet cijferend met esthetiserende voldoende en onvoldoende, maar met de meer objectieve gegevens van de tekst. Squibshalve moet hier met enkele voorbeelden worden volstaan.

sproke

Hi dede om haren wille *maken*
 Wat daer gebrac van enige *saken*
 Inden cloester al daer omtrent
 Datten prijsde alt convent

Daer na wart hi des gevens mat
 Want sinen scat die quam ten *ende*
 Doe was die ridder in *ellende*
 Ende hi en wiste hem ghenen raet

VII jaer sijn emmer gaende
 Hine hadde verste meer II maende
 Dat hi ierst begonde *denken*
 Hoene die viant soude *crenken*

lied

Hi liet oer *maken* vele schone *dingen*
 Hoe luttel dat hi oer dat vrageden
 Kerken ende clusen, hi dede misse singen
 Allent dat hi wiste dat oer behagede

Drie jaer heeft die ridder dit geplegen
 Des scoe en heeft niet beholden
 Syn scat ende syn guet heeft hem *begeven*
 Des hadde die ridder alsoe groten *rouwe*

Doet quam in die letste maent
 Hi heeft hemselven wel *bedocht*
 Wat hi synre armer zielen hadde misdaen
 Daer hem die viant in *crenken* mocht

Ook wie minder geïnteresseerd en niet gepensioneerd is, zou zich even tijd moeten gunnen om hier mee te puzzelen. Het rijm in het lied verraadt, aldus Kalff "grootte achteloosheid" (elders nog meer dan in de geciteerde passages), doch dat is zijns inziens voor volkskunst even vanzelfsprekend als het feit dat de gekunstelde sproke regelmatig rijm vertoont. Als we nu moeten annemen dat de sprokedichter de moeilijke taak had om een vrije in een vaste vorm te gieten, dan heeft het toeval van andermans achteloosheid hem wel bijzonder in de kaart gespeeld: hij hoefde hier en daar een woord door zijn synoniem te vervangen (zie de onderstrepingen), en het regelmatig gepaard rijm viel hem in de schoot! Of zou het dan tóch andersom zijn gegaan? Voor mij haast evenzeer een retorische vraag als voor Kalff en Van Mierlo, maar dan wel met het tegengestelde antwoord.

De spiering zij hiermee geworpen, in de gerechtvaardigde hoop op een flinke kabeljauw. Het tweeluik van lied en sproke over het afscheid à la Geertrui is in de eerste plaats een filologische breinbreker van formaat. Maar het is meer dan dat: het geval is, om een snoeverige term te gebruiken die mijn vader nooit in de mond zou nemen, paradigmatisch. De vergelijkende studie van lied en sproke kan veel leren over de respectievelijke kenmerken (en literairhistorische plaats) van de beide genres als geheel, op formeel en inhoudelijk vlak. Paradigmatisch is de vergelijking ook in andere zin, als zijnde representatief voor een stukje vakgeschiedenis. In de tijd van Kalff en Van Mierlo sprak het haast vanzelf dat het lied, als de meer volkse en oorspronkelijke, onbedorven middeleeuwse kunstvorm, prioriteit toekwam; tegenwoordig, doordrongen als wij zijn — op evenzeer tijdgebonden wijze — van de primaire verbondenheid van middeleeuwse teksten met het hof, ligt het zeker zo zeer in de rede om aan het omgekeerde te denken. Kortom: ook aan dit afscheid zit veel vast.